

KÜLTÜR BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI: 17
SÜRELİ YAYINLAR DİZİSİ: 2

TÜRK
FOLKLORU ARAŞTIRMALARI
YILLIĞI

1975

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ. ANKARA - 1976

TÜRKLERDE AĞAÇLA İLGİLİ İNANÇLAR

PROF. DR. HİKMET TANYU*

A) *Umumî giriş :*

Ağaç kültü ve kalıntıları hemen hemen bütün kıt'aları sarmış ve hemen her toplumda kendisini göstermiştir.

Masallar, efsâneler, destanlar hep bu kültün izleriyle doludur. Te-kin olmayan ağaçlar, ormanlar, ormanlarda periler ve hortlaklar bunların basit birer örneğidir.

Bilindiği üzere birçok toplum ve dinlerde ağaç, ilâhların ve ruhların bulunduğu kutsal varlıklardır. Onun gölgesi, meyvesi, ateşi, hıştırtısı, renk güzelliği, çiçekleri, mevsimlere göre değişmesi, yaprakları veya kuru, durgun hali veya birden canlanması insanların daima ona karşı dikkatini, hayretini, ilgisini çekmiştir. Ağaçtan türlü faydalanış, işlerde kullanış, hatta ilâç için ona bağlanmış, beşikten tabuta kadar oynadığı rol insanları ona doğru yöneltmiştir.

Eski Grek'lerin, Zeüs'ün sesini, kutsal meşe hıştırtısında bulmaları, Apollo'nun Zeytin ağacı, Atina'nın muhtelif ağaçları, Budda'nın altında aydınlandığı, bilgiye erdiği Nirvana'ya girdiği İncir ağacı, mitolojik bir sembol olarak ağacın görülmesi, Hindistan'da dünyayı taşıyan ağaç, Cermen, Romalı, Kelt ve İslâm toplumlarında ağaç kutsal birer varlıktır. Çin ve Hint'te, dünyanın eksenini (mihveri) olarak düşünülmüş, (Kuzey Amerika'lı) Kızıl Derililer de aynı inanca uymuşlardır.

Bazı yerlerde, Totem kayıklarının ağaçtan yapılışı dikkate şayan-dır. İsa'nın doğumu yıllarında Çin'de kutsal bir ağaçtan bahsedilmekte, ayrıca Çin şifahî geleneklerinde, dallarında 9 güneş (Kuş gibi) bulunan Fu-Sang ağacı zikredilmektedir. Nias adasında ve Formozo'da, insanlık ağacı önemli mitolojik bir rol oynamaktadır.

Birçok kavim ormanlarda, istekle, sevinçle âyinler yapmışlardır. Cermen'lerde (bilhassa kuzey) (dünya ağacı) olarak düşündükleri diş-

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

budak, meşe ve ıhlamur ağacı kutsal birer varlıktır. Hatta günümüzde bile bazı Alman köylerinin merkezi ıhlamur ağacıdır. Çam ağacı da özel bir işlem görmüştür.

Mezarlarda servi, hayat ağacını temsil etmektedir. Keza şiirlerde servi, hayat veren mâşukun sembolü olmuştur.

Ağacın hemen her kısmında bir kuvvet var kabul edilmiş, dallar da kutsal bir varlık sayılmıştır. Parsizm de, Yunanistan, Roma ve Cermenler'de taze dallar bile âyinlerde bol bol kullanılmış ve halen de Hıristiyan kilisesinde -İsa'nın Kudüs'e girişini hatırlatmak üzere- pas-kalya'dan bir pazar önce, dallar takdis edilmektedir. Dinler Tarihi bakımından aslında eski bir ilkbahar âdeti olmasına rağmen, bu yön dikkate alınmadan dallar kullanılmaktadır. Bilhassa Katolik ve Ortodoks âyinlerinde dal demeti baş üzerine sürülmede, dokundurulmaktadır. Ayrıca (Musa 1, 2, 9) ve (3, 22) başta olmak üzere ağaç geçmektedir. Tevrat'ta akasya ağacı da sık sık bahsedilmekte, mâbet yapımında ona yer verilmektedir. Bu etkiyle Masonlukta bile (Akasya ağacı meşhur ve kutlu sayılır.

İslâm'dan önce Araplar arasında, meleklerin ve cinlerin ağaçları ziyaret ettiklerine inanılmakta, şifa niyetiyle adak adanmaktaydı. Ayrıca bazı putlar (idoller) tahtadan (hurma) yapılmıştı. Hudeybiye bölgesindeki Rıdvan Biati'nin altında yapıldığı "Semure" (Deve dikeninden ağaçmış) Aacia Arabica adlı ağaç, İslâmiyetin ağacı kutsallaştırılmayı reddetmesine rağmen bir kısım halkın tarihî ağacı ziyarete başlanması üzerine Halife Ömer tarafından kestirilmiştir.

Nur Sûresi 35. âyet, Tin Sûresi, 1-3, âyetlerde Tin (incir) ve Zeytin'den sembol olarak geçmekte, İncir ile (Mûsevîlik), Zeytin ile de İslâmiyet sembol olarak bahsedilmektedir. İsrâ Sûresi, 60. âyette ve Saffât Sûresi 62-68. âyetlerde, Duhan Sûresi 43-45. âyetlerde, lâğnet edilen ve zâlimler, günahkârlar için Cehennem dibinde, kökünde biten Zakkum ağacından bahsedilmektedir. Keza, Âraf Sûresinin 19-25, âyetlerinde Âdem ve Havva kıssasında (Kıssası Enbiya ve Tavarîhi Hülefâ, Ahmet Cevdet (Paşa) "Cennete bulunan ve Şeceri Memnua" dan bahis vardır. (Keza Hıristiyanlık ve Yahudilikce kutsal sayılan Tevrat'ta Cennet münasebetiyle Âdem ve Havva hikâyesinde yasak meyvesinin yendiği ağaçtan etraflıca bahsedilmektedir) Bu konu ayrıca tasavvufî olarak da incelenmiştir.

Ta-Hâ Sûresinin 120. âyeti Şecerei Huld (Ebedî hayat, çürümez saltanat hayatı) Âdem ve Havva'nın yaklaşması yasak edilen ve şeytanın

yanılmasıyla meyvesini yedikleri ve Cennetten kovulmalarına sebep olan ağaç böylece ilâhî kaynaklı dinlerin önemli konuları içindedir.

İslâm gelenekleri arasında Cennet'te bulunan (Sidre denilen yerde) güzel gölge yapan Tûbâ ağacı vardır. (Geniş gölge veren ağaç) Türk-İslâm Ansiklopedisinde "Sıdret-ül-Münteha" Arşın sağ yanında, yaratıkların geçemediği, Allah'ın "Zât Âlemi" dikkate şayan bir anlamdadır.

Hemen birçok dinde tütsü, ister ardıç dah, ister günnük, öd ağacı v.s. ile olsun kullanılmakta, onun kötü ruhlardan koruyucu, temizleyici eski vasfı hatırlanmadan âyinlerde yer almaktadır.

Günümüzde eski zafer sembolü defne yaprakları, meşe yaprakları, zeytin yaprakları v.s. canlılığını korumakta, başlarda, toplantı salonlarında, paralar, flâmalar, bayraklar üzerinde yer almaktadır.

Gene çelenkler, yeni yapılan evlerin üzerine konulan veya gelin çelenkleri, hayat kuvveti olarak tazeliğini ve ilgiyi sürdürmektedir.

Ağaçlarda, hususî ilâh ve periler var kabul edilmiş veya bazı ağaçlar, hususî ilâhlara tahsis edilmiştir. Meşe: Tor; defne: Apollo; Zeytin ağacı: Atina ve çam ağacının ise (kutsal ağaç, Noel ağacı, Kutsallaştırılmış gece ağacı, Yeni yıl ağacı... vb.. "Weihnachtsbaum als Weltenbaum (1932); Weinachtsbaum, Lebensbaum, Neujahrsbaum (1948 - Hans Findeisen'de sf. 224) günümüzde nasıl özel ve önemli bir mevkii olduğu, Hristiyanlarca benimsenmiş bu durumun Türkiye'de müslüman ailelere, mağaza camekânlarına kadar yayıldığı hepimizin mâlûmudur.

Mevlâna'nın : "Dünya bir ağaçtır, biz onun meyveleriyiz." şeklinde ifadesi; Cennet'teki hayat ve irfan ağacının mevkii bilinmektedir.

Bilhassa Hristiyan Ortaçağ mistik şiirinde Ağaç; Allah'ın bir sembolü olmuştur. İsa'nın, ağaca benzetilen -dünya ağacı- olarak görülen, çarmıha gerildiğine inananlarca haçı, insanları tekrar Cennete götürecek bir kutsal hayat ağacı olarak benimsenmiştir.

Keza ağaç, birçok dinlerde, toplumlarda bir çocuğun çıktığı hayat ağacı olarak görülmekte, insanın ondan zuhur ettiğine ve ruhların da ölümden sonra ona gittiğine inanılmaktadır.

B) Türk kavimlerinde ağaç :

Hayatağacı ve dünyaağacı tasavvurunun mitolojilerde uzun uzadıya yer aldığı bilinen bir gerçektir. Dünyayı bir ağacın tasavvuru altında düşünmüşler, kökleri dünyanın altını, gövdesi yeryüzünden gökyüzüne uzanan ve yerle gökü ayıran bir varlık olarak düşünmüşlerdir.

Yalnız Altaylı kavimlerde değil, hemen birçok toplumlarda hayat-ağacının önemli bir rolü olduğu bilinir. Altaylılarda şamanağacının mevkii mâlumdur. Yeryüzünün göbeğinde, merkezinde duran ve dalları gökyüzüne ulaşan (dişi sayılan) bir çam (Fusuk, kayın (huş) = (Bay Kayın = Kutsal Kayın) ve diğer ağaçlar hakkında geniş bilgi mevcuttur. Muhtelif bölgelerde yaşayan Türk topluluklarının ağaçla ilgili inançlarını burada özetlemek için çok sayfalara ihtiyaç gösterir.

Göktürkler ve Uygurlar zamanından beri Ötüken ormanlarının kutsal tanınışına, hatta kutsal tanınan ormanlar üzerinde Karakoyunlu Alevî Türkmenlerinin efsâneleri bulunduğuna işaret etmek istiyoruz.

Altay, Yenisey, Beltir (Kendileri Peltir diyorlar –Yeni Sey Türklerinden Sagaylar zümresine dahil bir oymak–) dağ kurbanı âyini kayın ağaçları altında yapıyorlar.

Urenha (kendileri Tuba diyor, Urenha adını komşuları Moğollar vermiş sanılıyor) Türkleri sözde budist oldukları halde tapınakları öündeki ağaca veya direğe paçavra bağlıyorlar.

Semerkant çevresinde “Çoban Ata” tepesindeki bir dini törenden sonra, herkes ağaçlara bez bağlamıştır.

(Bir Özbek anlatıyor) Fergana (Hekant civarında) Holant şehri yakınlığında “Evliya Tirek” (Evliya Kavak), çocuk dileyen kadınların altında dua edip, paçavra bağladığı ağaçtır. Keza Ürgüt kasabası civarında, yaşlı çınar ağacı mübarek (kutluk) sayılır ve bağlanan paçavralardan dolayı dalları örtülür.

Özbek-Lakay boyunun ziyaret yerinde ağaçlara paçavra bağlanırdı.

Başkurtların rivayetlerinde ağaç kültürünün izleri yer almaktadır. (Bay Kay, Bay Savul) denilen (kayın ağacı) yanında adak adamır, yağmur duası yapılır, bez bağlanırdı. Kayın ağacının yaprağı da kutlu tanınmıştır.

Keza Başkurtlarda da ardıç ağacı ve dalları kutsaldı. En büyük Tanrı'nın gökte varlığına inanılmakla beraber bu ağaçlar da izi (sahipler, ruhlar) bulunduğu inanılırdı.

Kazan Türkleri arasında da (Kayın Ağacı) mübarekti, onun kerâmetine inanılırdı.

Kazak-Kırgızlar, kırlarda tek başına biten ağaçlara saygı gösterirlerdi. Kazak-Kırgız baksıları, kopuzlarını nasıl yaptıklarını anlatır-

ken, söğüt ve çama temas etmektedirler: (Anadolu Türkçesiyle):

Söğüdün dibinden (kökünden)

Oyup alınmış kopuzum

Çam ağacı dibinden

Koparıp alınmış kopuzum

demektedirler.

Yakutlar, resmî olarak Hıristiyan tanınmalarına rağmen, şamanlıkla ilgili inançlarını yaşatmakta, (Kara Çam Ağacı) nı kutsal tanıyan Yakut kadınları onun altında dua ve dilekte bulunmaktadır. Ağacın ince, sık dallarına Yakutlar "Arık" derlerken, Başkurların "Yel Uyası = Ruh yuvası" demesi dikkate şayandır.

Altay'lı şamanların kayın ağacını Tanrı'dan ayrılmış sayması ve onu ilâhilerinde "Bay Kayın" diye anması mâlûmdur. İnsanlara en yakın ilâhî birer varlık olarak tanıdıkları (Yer-Su) konusuna, yalnız işaretle yetineceğiz. İnsanlar, bu (Yer-Su) ilâhî varlıklarla, ruhlarla doğrudan doğruya temas, ilişki kurabiliyorlar, merhametli, koruyucu, az şeye kanaatkâr olan bu canlı, sayısız varlıklar (İzi = İlâhî varlık) hertarafı kaplanmış olup, gerek şükran, gerek herhangi bir kötülükten korunmak için dua edilmektedir. (Âdeta Müslüman Türklerin evliya mezarları gibi), ağaçlar da ziyaret edilir. *Ağacın da izisi vardır.*

Burada bir şaman ilâhisinde (Kırmızı Gül) yanında bulunmaktan ve ilâhın (Tilekey = Kürre-i Arz) yardımı dilenmektedir. Keza bir şaman ilâhisinde "Ebedî karlarla örtülmüş olan ey benim ak ormanlarım" denilmektedir.

Şaman (Ateş ilâhisi)nde "Ateş Tanrı'ya" hitabında, ağaç, ced olarak -ağaçtan yaratılma- şeklinde geçmektedir."... Akkavak ağacından yaratılmışsın; sen anamız, Ötüken ademinden zuhûr etmişsin; Tanrılar padişahı tarafından yaratılmışsın! Annem "ateş": Senin baban sert çelik, anan çakmak taşı ve cedd-i âllâların akkavak ağacıdır.":

"Benim zayıf ve âciz başım daima size secde eder,

Ey Padişahım Akorman!

Eteklerine sarılırım,

Taş ve ağaçlarına tırmanırım."

(Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Makaleler Ve İncelemeler ve muhtelif yayınlarına bakınız.)

Vasıtacı ruh olan ve aracı ruhlar arasına ilk sırayı alan Yayık, Altaylılarca çok sayılır. Onunla ilgili bazı olaylar, Türkiye'deki (Hıdrel-

lez) günü ve talih çağırma gibi hususlarının karşılaştırılmasında dikkate şayan benzerlikler tesbit edilmiştir.

“*Yayık namına beyaz kumaştan tasvir (put) yapılır ; bu puta beyaz şeritten baş, kulak, el, ayak ve kuyruk konulur. Ayaklarına kızıl şerit dikilir. Bu putlar (kuklalar) yirmi veya otuz kadar olur. Hepsi beyaz kıldan örülen bir ipe sıralanarak evin arka tarafındaki iki huş (kayın, ağacı arasına gerilir.*” (Anohin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler)

Ardıçla tütsü : Üzüt Bayramında (40 gün sonra ölünün akrabalarının yaptığı ruhlar bayramı) “Evden alda-çayı, ardıçla tütsü yaparak kovmak için” tütsü yapılır, afsun duası okunur:

“Aydın dünyaya gelme... Kaba Sakallı atamız *Erlık* seni tutsun! Böyle fena bir nesneyi Tanrı yerimize göndermesin, uzaklaştırın! Bu fena aldaçayı *Erlık* tutsun, salıvermesin...” Keza: “Kanlı kurban merasimlerinde “Saba” ve “potko = (bulamaç, sütle yapılan) serpmelerde (libation) ardıç (arçın) dallarıyla tütsü yapılır. Ardıç, kayın ağacı kabuğu (çobra) üzerine konulmuş kor ateşle yakılır. *Âyinden önce Şaman davulu da ardıç dumanıyla tütsülenir.*

Kızıl ağaç: Altaylılarca “İnsanın çevresinin akrabalık (kan) bağlılığı olan ve aruu neme zümresine dahil körmöşlerden başka (Körmös = Ölülerin canları, asıl vatanları yeraltındaki dünya) işler olmadığından yeryüzüne dağılmışlar, *Erlık* ordusunu teşkil etmişlerdir.

Şaman şöyle hitap ediyor:

“Kızıl ağaç sahipli
Üç boğumlu Bay Kürmüş
Ata olup koruyan
.....”

Aruu körmöşler, “yüksek ilâhlar ve diğer ruhlarla insanlar arasında” aracılık ve hizmet ettiklerinden Altaylılar onlara başvurur ve ibadet ederler. Anadolu’da da bazı yerlerde “iyi saatte olsunlar”a dokunulmaması, saygı gösterilmesi -izleri- buna benzemektedir, düşüncesindeyiz. Hıristiyanlıkta Hinduizm’de vb. tütsü mabetlerde önemle yer almıştır.

Kayın ağacı’ndan kap, değnek :

Altaylılar “Kaymağacı” kabuğundan yapılmış kaplara (Saba) karşı çok saygılı davranırlar. İlahilerde bu kapların adı geçer. Bulamacı karıştırmak için kullanılan değnek (Pışkı) da mübarek sayılır. Anadolu’da da tahta kaşık ve bazı eşyalar tercih edilmektedir.

Kurban'da beyaz ve kırmızı şeritler (-yalama) ve kaynağacı :

Aruu körmeslere (Aruu Tös = Temiz Ruh) yapılan kurban, beyaz ve kırmızı şeritler (yalama) asılmış, kendir sicimi üzerine olmaktadır. "Şeritlerin sayısı daima belirlidir, iki veya üç dokuz (Yani 18 veya 27) olur. Sicimin tam orta yerine beyaz tavşan derisi asılır, yoksa, bulunamamışsa, "bunun yerine dilim, dilim ayrılmış geniş bir şerit konulur." Kurban, "kurban evinin doğu tarafına dikilen iki kayın ağacına veya iki kaynağacı arasına konulmuş sırik üzerine asılır." Anadolu'da da köyler ve kasabalarda kurban ağaç üzerine asılmaktadır.

*Manyak (Şaman cübbesi) ön tarafındaki parçalar, kırmızı şerit :**Şaman davulu :*

"Manyak'ın ön kenarına kırmızı şerit" dikilmektedir. (Kumaştan yapılanlar 2 den 3 e kadar, kayıştan 6-9 a kadar) Beyaz rengin de temiz ruhların hoşuna gideceğine inanılır.*

Şaman davulu yapımında en önemli olan "huş" (kayın) ve sedir (mös ağaç) ağaçlarıdır. Bunlara dair gelenekler de vardır.

Huş ağacı, temiz, sağlam ve evlerden uzakta bitmiş, hayvanlar yaklaşmamış ve insan eli dokunmamış olmalıdır. Sedir ağacı da böyle olmalıdır.

Davul'un ardıçla tütsülenmesi :

Yeni yapılmış davul, önce ardıç (arçın) dumanlarıyla tütsülenir. Davulun esas kısmı olan ağaç ve demirin değiştirilmesi yasaktır; derisi değiştirilebilir. Şaman'ın ölümünden sonra, davulu ormana götürülerek parçalanır ve parçalanmış davul bir ağaç dalına asılır. Ölen şamanı da "bu ağacın yanına" gömerler.

Anadolu'da da ağaç altına gömülme veya sedir, selvi dikme âdeti vardır.

Şaman davulunda "S a p" ta yapılan mukaddes kayın ağacının (Bay Kayın) resmi bulunur. Davulun tokmağı sedir veya kayın ağacından yapılır. Davulun üzerinde, kazık, değnek resimleri, şeritler vardır.

Ağaç olma : Ünlü kişilerin "kahramanların" sûret değiştirmeleri (hayvan, ağaç vb. şekillere girebilmeleri) canlarını bir hayvan, bilhassa kuş sûretinde saklamaları, bütün kavimlerin masallarında, efsânelerinde

* Şeritler (kara hariç), türlü büyüklükte tilki ve kunduz derilerindedir.

de rastlanan yaygın örneklerdir. Keza ağaçla ilgili bir çok kerametler mevcuttur. Meyvesiz veya mevsimi olmadan bir ermiş isteğiyle meyve vermesi, veya şayet beddua almışsa ağacın hemen kuruyuvermesi gibi. .

Mezardan çıkan kayın ağacı kabuğu :

Altay dağlarının 1900 metre yüksekindeki mezarlardan çıkan birçok eşyalar yanında, çakmak taşı, *kav ve kayın ağacı kabukları bulunan* bir torba içinde ağaçtan dört tane figür, muska, kuş resmi bulunmuştur.

C) Şamanla ağaç ilgi ve bağlantısı ve söylentiler :

Hans Findeisen tarafından (Büyük ve kutsal şaman ağacı = Der grosse und heilige Schamanenbaum) başlığı altında (Sf. 112-120) de bahsedilmiştir. Bilhassa Ksenofontov (G.V. Schamenenlegenden I ve II de, 1928, 29, Anuhin, Uno Harva ve diğer birkaç bilgine daha dayanılarak önemli açıklamalar yapılmıştır.

Şamanların çıkışı şöyle belirtilmektedir :

Göklerde -İyik-Mas denilen bir ağaç olduğu, onun ucunun gökyüzünün dokuzuncu tabakasına kadar uzadığı ve çevresinin hiç kimse tarafından tayin edilemeyeceği, kökten en yukarı ucuna kadar yumrularla kaplandığı, bu yumrulardan şamanlar ve şaman kadınlar zuhur ettiği, güçlü şamanların gövdeye en yakın olan bir yerden çıktığı ve en güçlü olanların tam köke yakın yumrudan çıktıkları hikâye edilmektedir. Çam ağacı üzerinde de durulmaktadır. Diğer bir yerde özel bir ağaçta bütün dünya şamanlarının yetiştiği, bir şamanın kuvvet ve değeri ne kadar büyükse onun ruhunun ağacın daha yüksek yerinde durduğu zikrediliyor. Muhtelif adlarla sunulan, şaman ruhunun (Orta Katanga Tunguzları) büyüdüğü, Turu ağacı (Karaçam) Katanga'nın aşağısında (Tunguzkanın aşağısı) Angora Tunguzlarında, uzun karaçam dallarından yaptıkları, ufki dallara, beyaz bez taktıkları anlatılıyor. Turu ağacı şaman, seromonisi esnasında büyüyerek, göke yükseliyor ve şamanların ruhu bu ağaçtan Tanrı'ya ulaşıyor.

Yaratılan iki ağaç : Hastalığa karşı ağaç :

Keza Dünya ve insanın yaratılışı esnasında Tanrı'nın iki ağaç yarattığı, erkek için Karaçam ve kadın için Çam zikrediliyor. Şamanın ölümüyle ağacın (yapma da olabilir) bir kısmı tahrip edilip tılsım olarak dağıtılıyor, ağacın geri kalan kısmı şamanın mezarına yakın dikiyor. Zaten inanca göre, şamanın ölümüyle ağacı kurur.

Salgın hastalıklar zamanında dik şaman çubukları yahut onlara benzetilen tahtalar, hastalık ruhlarından korunmak için Yeniseyilerin yerleşme yerlerine giden geçit, yol, üstüne dikiliyor. (50 sm. – 1.50 metre uzunluk arasında) Bazan bu Kızılağaç dalı oluyor. Yeniseyilerde çadırdaki duman deliği önemli olup, seromoni ile yeni bir karaçamı çadır içerisine duman deliği olarak dikerler. Bazı yerlerde Akkaym ağacı kullanılıyor. Bunlara dair birçok efsâneler anlatılmaktadır.

Ferdî şaman ağaçlarına, yayılmış dünya ağacı düşüncesinin menşee olduğu ileri sürülmektedir. Şaman ağacını kesmenin çok tehlikeli olduğuna inanılmaktadır.

Anadolu'da da bazı yerlerde, büyük (ulu) ağacı kesmekten çekinirler, genç yaşta ölüverileceğinden endişe ederler.

Kafkasya – Azerîler :

Türkiyeye yakın çevreden de kısaca bahsetmek mümkündür:

Evlîya Çelebi (C. VII. Sf. 740–742), Kuzey Kafkasya'daki bir seyahati sırasında, muhtemelen (Nogaylarda ve Dağstanlılarda) bir ağaca saygı âdetini gözlemiş, ağaç çevresinde mum yakıldığını, ağaca demir çakıldığını ve böylece ağacın bırakılan iz sahibini unutmayarak cehennem âzabına karşı şefaât göstererek kurtaracağı inancını belirtmekten geri kalmamıştır. Cebrail vasıtasıyla gönderilen Tûba ağacının dalından bittiğini ve bu dalın Hızır tarafından buraya dikildiğine inanıldığını, mûtat mübalâğalı üslûbuyla anlatmaktadır.

Burada İslâmlıktan önceki gelenek, görenek ve inancın nasıl, İslâmî zamanda da onunla uzlaştırılma çabasına girişildiğine işaret etmek isteriz.

Karakoyunlu Alevî Türkler :

İran'da Azerîler arasında, Karakoyun'lu Alevî Türk'lerin (26 köy) kutsal bir ormandan ağaç kesmek yasaktır. (Prof. Gordlevskiy bilgi veriyor, Karakoyunlu, Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti Ahban, Bakû 1927, Sa. 4. Sf. 5–13) “İlkbahar gelince Karakoyunlular bu ormanın ağaçlarına çiçekler bağlarlar, kurban keserler ve kurban kemiklerini bu ormana gömerler.”

Yukarda belirttiğimiz örneklere Türkiye'de de rastlanmıştır.

Ağaç gövdesine ad yazmak, resim çizmek, (kalb vb.), sevgi işareti yazmak, âdet halinde kendisini göstermektedir.

Türkiye'nin birçok illerinde ağaçla ilgili çok zengin örnekler tesbit etmiş bulunmaktayız.¹

Türklerde ağaçla ilgili inançlarda ağaç adları :

- 1- Ağaç boncuğunu omuzda taşıma -nazarlık- (Konya, Beyşehir vb.)
- 2- Ahlat (mevsimsiz meyve)
- 3- Ardıç (Ardış, Artış, Arça)
- 4- Boynuz ağacı (?) (Meyvesi çiçeği devamlı)
- 5- Ceviz Ağacı
- 6- Çam (Fusuk), Delik Çam.
- 7- Çalı.
- 8- Çınar (Amasya, Balıkesir, Erdek-Oyuk Çınar (delikli çınar) vb.
- 9- Dut Ağacı (Hacı Bektaş, Gündül vb.)
- 10- Elma Ağacı (Elmalı dal - Kayseri - Kızıl Elma)
- 11- Fındık Dalı (Tedavide)
- 12- Gül Ağacı (Kırmızı) (Çubuk: Gülbaba; İstanbul: Gül Dalı vb.)
- 13- İğde (hem dikme-diken için uğursuz, hem de nazarlık için, tedavi için vb.)
- 14- İncir Ağacı (Gaziantep vb.)
- 15- Karaağaç (Ankara vb.)
- 16- Kavak (Bir çok illerde)
- 17- Kaynağacı (Huş)
- 18- Kızılçık Ağacı (Dede ağaç: Gündül)
- 19- Kuru ağaç direği (Dikili iki kuru ağaç-Beypazarı'nın köyü)
- 20- Meşe.
- 21- Öt (Öd) ağacı.
- 22- Servî (Bütün illerde)
- 23- Söğüt (Tedavide vb. (Söğüt Yaprakları: Isparta vb.)
- 24- Toplu ağaçlar-Kutsal koruluk (Umumî) Tekin olmamak vb.
- 25- Yabanî Gül Ağacı (Sarı çiçekli vb.)
- 26- Yabanî Şam Fıstığı (Nallihan: Gebe Sakızlık, Sakızlık Ağacı)
- 27- Yalpuz (Yahuz) Ağacı (?) (Muş)
- 28- Zeytin Ağacı (Bursa vb.)

¹ Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar, kitabımızda ilgili kaynaklar ve örnekler, il il geniş şekilde sunulmaktadır. Kitap ilerde yayınlanacaktır.

Ağaçlar a) Tek veya b) Topluca (Koruluk, orman) halinde kutsallaştırılmıştır. Ağaçların çeşitli oluşu dikkati çekicidir. Umumiyetle bir hikâyeye, bir olayla ilgilendirilmektedir. Türbe ve yatırların yanında ağaç veya ağaçlar bulunmakta, onlar da kutsallık kazanmaktadır.

Tek başına, bir insan ziyaret yeri, mezarı bulunmadan kutsallık kazanmış ağaçlar vardır.

Türbe, yadır o yerden kaldırıldığı halde, orada kalan ağacın kutsallığının devam ederek ziyaret edildiği dolayısıyla niyet, adak bağlantısı görülmektedir.

Evliyaların, dedelerin, ağaç adı alışları da dikkati çekicidir. Çubuk'ta Gülbaba, gibi.

Ağaçla ilgili davranışlar :

1- Niyet ve adak maksadıyla: a) İplik bağlama, b) Lâalettayin bez, çabut bağlama, c) Üzerinden bir parça, iplik vb. kopararak bağlama, ç) Kırmızı bez, kurdele, kırmızı şerit bağlama.

2- Küçük kundak bezleri, salıncak, küçük bez beşik, asma, bebekler bağlama.

3- Ağaca çivi ve nal parçası çakma, (Ankara, Çubuk (Çam); Gaziantep, Kilis: dut ağacına)

4- Ağaç etrafında dönme (Bir veya yedi tur (İstanbul vb.)

5- Ağacın deliğinden, ağacın oyuğundan geçme.

6- Ağacı kucaklama.

7- Ağaca sesleniş (Kısmetini, talihini açmak için-Çorum)

8- Ağaç üzerine taş atarak niyet tutma, (Taş ağacın üstünde kalırsa)

9- Ağacı uğursuz tanıyıp dikmeme -diken için uğursuz- uğuzsuzluğu bozmak için karşı dua, etki (İğde gibi).

10- Bazı ağaçları tekin saymamak.

11- Ağaçla tedavi (söğüt, iğde, ceviz, fındık dalı vb.)

12- Ağaç kabuklarından muska, nazarlık yapmak, (Uykuluk, Ağaç boncuğu)

13- Hem ağaca kırmızı bez bağlamak, hem de yakındaki pınardan su içme (Gaziantep)

14- Bez parçasına Fatıha sûresini okuyarak ağaca bağlama (Gaziantep-Kilis-Pancarlı dede ve İncir Ağacı)

- 15- Ağaç çevresinde yemek yemek.
- 16- Ağaç çevresinde kurban kesmek.
- 17- Ağaç çevresinde dinî mahiyette dua okumak.
- 18- Ağaç çevresinde Kur'an okumak.
- 19- Ağaca zincir koyma, (İstanbul, Çınar)
- 30- Ağacın önüne niyet taşları atmak, (Muğla vb.)
- 21- Ağaca ad kazıma.
- 22- Ağaca kalb işareti çizme, resim yapma.
- 23- Gülağacı dibinde -kızın başı üzerinde- kilit açma (İzmir-Bergama).
- 24- Ağaca para dolu ufak keseler asmak, (Manisa-Akhisar).
- 25- Ezan vakti, gül dalı altına, Martıfal (Hıdrellez günü için yüzük, düğme, küpe gibi şeyleri su dolu küp içine atmak, küp üstünü, yaparak, çiçek, ipekle örtmek.)
- 26- Ağaca, Ağaç Ereni, diye ad takmak (Muğla, Köyceğiz vb.) (Ormanda Yaşayan Tahtacılar vb. Ağaç eri demek.)
- 27- Ağacı tütsü olarak kullanmak (Temizlik için, kötülükten koruma meselesi) (Ardıç, Öd ağacı, günnük vb.)

Ağaçla ilgili olarak dilekler :

Başlıcaları şunlardır:

- 1- Hastalık için şifa.
- 2- Çocuk dileği.
- 3- Yaşama, yaşatma dileği.
- 4- Evlenme dileği.
- 5- Kısmetini açma, bolluk, bereket, ev vb. dilekler.
- 6- Para, zenginlik dileği.
- 7- Suçluyu, borçluyu, tâyin, yalanı önleme.
- 8- Sevgi, aşk dileği, (Su ile de ilgili, ayazmalar vb.)
- 9- Güzellik dileği.

Ziyaret zamanları, bazı yerlerde Hıdrellez, Cuma günü, sabah vakti veya ilkbahar, yaz aylarıdır.

SONUÇ

Ağaç inancının tahlili :

Ağaçları, çalıları kutlu sayarak bez bağlama âdetinin bütün Türk toplumlarınca benimsendiği ve Altay dağından Akdeniz çevresine kadar yayıldığı, bunun Türk dinî tarihinde özel bir geleneğe benzediği umumiyetle kabul edilmektedir.

Eski Türk inançlarına göre önceleri Türkler, bazı dağ, kaya, pınar, göl ve ırmak gibi, bazı orman ve ağaçları da kutsal tanımakta ve bunların "izi"leri (sahipleri) olduğuna inanmaktadır.² Gök-Türk yazıtlarında bu iziler (Yer-su) ile belirtilmiş ve bunlar (ruhlar) Türk yurdunun koruyucusu olarak benimsenmişti.

Şamanlara önem veren Altaylılar da "yer-su" terimi korunmuş ve şamanların dualarında: "Yer-su'yum bizi yarlığa" diye bu izilere (yani sahiplere) hitap edilmektedir. Altaylı ve şamanlarına bağlı kimselerce bu iziler, kişiğlundan kurban istemektedirler. Kurban sunmayanlara da zararları dokunmaktadır. Aslında bu ruhlar çok kanaatkâr olup, bunları bir paçavra parçası, bir tutam at kılı, -hattâ kurban niyetiyle atılan bir taş- ile de tatmin etmek mümkündür. Bunların en çok beğendikleri kurban (armağan), Altaylıların (yalama) dedikleri paçavra parçasıdır.

Türklerin büyük çoğunluğu müslüman olduktan sonra, bu eski inançlar, bu kalıntılar (ağaç, orman, su, pınar, ecdat, kaya, vb.) artık (izi) (sahipler) olarak değil, dinî bir formülle, dinî ilkelerle birleştirilerek devam etmiş, türbelere, ağaçlara, çallara, gene paçavra, bez bağlanmış ve kurbanlar sunulmuştur. Her ne kadar İslâmiyetin gerçek bilgi ve anlamını bilen din görevlileri bu gibi inanç ve göreneklerle mücadele etmekteyseler de henüz kesin bir başarıya ulaşmaktan çok uzaktırlar.³

Bu ağaç kültürünün, inancının kalıntılarının, Türklerde İslâmdan çok önceki eski dinî kalıntılar olarak görülmesi mümkündür. Hatta Anadolu'da Moğol tesiriyle yeniden canlandırılışı şeklinde de bir tahlil kabildir.

² Prof. Abdülkadir İnan, Hurâfeler ve Menşeleri, Sf. 39. "İzi" teriminin Mahmud Kaşgari tarafından çevrilmiş şekline (Divan-ü Lûgat-it Türk, CI. Sf. 81).

³ Hikmet Tanyu'nun Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, ile (Türklerde Taşla İlgili İnançlar) kitaplarına ve Abdülkadir İnan, Hurâfeler ve Menşeleri (Sf. 39-41) ve -Makaleler Ve İncelemeler, kitaplarına vb. bakınız.

Yaratılış destanlarında ağacın çok önceki mevkii bellidir.

Hertarafı ruhlarla dolu görüş, animistik ve tabiatı canlı bir varlık olarak kabul ediş, animatistik düşünceler, dinamik bir kâinat anlayışına sahip oluş böylece belirmektedir. Bununla beraber bu tarz açıklamalar da hakikat payı olmakla beraber, bu inancın asıl kaynak ve kökünün, asıl mekanizmanın ne olduğunu dinler tarihi bakımından açık ortaya koymuş olmamaktadır.⁴ Zira ağaç kültü veya kahntısı hemen bütün topluluklara geçmiş ve devam eden dinlere Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık'a kol atmış yaygın bir etki sahası ve manzarası gösteriyor.

Ağacı, 1- İziler (Yer-su'lar), ruhlar, keramet, güç, kuvvet sahibi tanınma, yardım edici bir araç kabul etme yanında, 2- Onunla ilişki, bağlantı (irtibat) kurma, bunun için bez ve bu gibi şeyleri kullanma, 3- O'nu memnun etme (Kurban, yemek, ziyaret, vb. ile) ve türlü işlemlerle ilgili bir olgu olarak görmek gerekiyor. Toplumların ortak insan psikolojisindeki yakınlık ve aynı, benzer etkiler, uzak bölgeler arasında bile bir benzerlik sonucunu göstermektedir. İnsanlar arasındaki ortak yapı ve din psikolojisi onu umumileştirmiştir. Kaldı ki aynı kaynaktan çıkmış, aynı gelenekleri yaşamış insanlar arasında bu benzerlik elbette daha fazla olmayı gerektirmiştir.⁶

⁴ Hikmet Tanyu, Adak Ve . . . , Sf. 324, 325.

⁵ Religionen Geschichte Und Gegenwart'ın ilgili maddeleri ve Die Religionen und das Heilige, keza, Mircea Eliade, Elemente Religions Geschichte, Salzburg 1954, Sf. 247-299) ve G. Van Der Leeuw, Phänomenologie der Religion, Tübingen, 1956, Sf. 37, 445 ve Fridrich Heiler, Erscheinungsformen und Wesen der Religion, Stuttgart, 1961, Sf. 67-72. Kurt Goldammer, Die Formenwelt des Religiösen, Stuttgart 1960, Sf. 63, 71, 73, 193, 435.

Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Sf. 179, (D-Benzerlikler, Halk İnançları, Dinler ve Mana: E- Büyü Meselesi (Sf. 184), (F- Türk Dinî Tarihi ve Sonuç bölümlerinde (Sf. 188, 190-191, 196.)

⁶ Tarafımızdan, (Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar), üzerinde 12. Altaistik Kongre-Strasbourg- da (Congrés International D'Etudes Altaïques) 25-30 Haziran 1970 te, bu makalemizden biraz daha geniş olarak ve bazı örnekler verilerek bir bildiri sunulmuştur.